

تحلیل کتاب های فارسی خوانداری، مطالعات اجتماعی و علوم تجربی پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به مقوله ها و مفاهیم محیط زیست

علی قلیلی^۱، جواد جهان^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید رجایی، کرمانشاه، ایران

^۲ دکترای برنامه ریزی درسی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید رجایی، کرمانشاه، ایران

نام و ایمیل نویسنده مسئول:

علی قلیلی

aliarshia2273@gmail.com

چکیده

یکی از علل ایجاد بحران های محیط زیستی، عدم ایجاد آگاهی های محیط زیستی می باشد. به طور یقین یکی از راه های ایجاد آن، آموزش صحیح می باشد. از آنجایی که یکی از پرکاربردترین ابزار آموزشی در کشور، کتابهای درسی است بنابراین هدف پژوهش حاضر بررسی مولفه های زیست محیطی در محتوای کتاب های درسی دوره ابتدایی به منظور بهبود محتوای کتاب های مورد نظر بوده است. روش تحقیق توصیفی است و با استفاده از تحلیل محتوا به جمع آوری اطلاعات پرداخته است. مفاهیم مرتبط با اخلاق زیست محیطی، در قالب ابعاد متن، پرسش و تصویر مورد بررسی قرار گرفت. جامعه و نمونه آماری پژوهش، کتاب های فارسی (بخوانیم)، تعلیمات اجتماعی و علوم تجربی پایه ششم ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۵-۱۳۹۶ بود. یافته های پژوهش نشان می دهد که کل مفاهیم مرتبط با اخلاق زیست محیطی در این کتاب ها، ۱۳۵ واحد بوده که در این میان با ۸۴ مورد کتاب تعلیمات اجتماعی بیشترین مفاهیم زیست محیطی را دارا می باشد و کتاب فارسی (بخوانیم) با ۱۳ مورد کمترین مفاهیم زیست محیطی را دارا می باشد.

واژگان کلیدی: تحلیل محتوا، فارسی خوانداری، مطالعات اجتماعی، علوم تجربی،

محیط زیست

مقدمه

امروزه توجه جوامع به این مسأله جلب شده است که فقط انسان ها از حقوق مختلف برخوردار نیستند؛ بلکه تمام آنچه روی زمین وجود دارد مانند کوهها، دریاها، حیوانات و گیاهان نیز دارای حقوقی می باشد. انسان تمام مخلوقات را زیر سیطره خود دارد و از آنها به نفع خود بهره برداری می کند، تبعیض میان حقوق بشر و حقوق دیگر موجودات چون حیوانات و حقوق محیط زیست در دهه های اخیر با بهره گیری از نگاه تجربه گرای غرب و در عین حال تعامل با سنن و فرهنگهای رقیب که ارزش و احترامی ذاتی برای سایر موجودات قائل بوده اند در حال کم رنگ شدن است؛ اما پیداست که در این فاصله محیط زیست و در تحلیل نهایی انسان خسارتهای غیرقابل جبرانی را از این کم توجهی متحمل شده اند (دهشیری، عباسی، اصغری، ۱۳۹۱)

عصر کنونی را (دوران بحران زیست محیطی) نام نهاده اند، زیرا گستره دست اندازی انسان بر عرصه های محیط زیست، در نتیجه رشد روز افزون جمعیت و نیاز به توسعه در کلیه سطوح اقتصادی و اجتماعی، روز به روز ابعاد وسیع تری به خود گرفته، در اثر بهره برداری غیر اصولی و بی رویه از منابع طبیعی، تداوم حیات این منابع را مورد تهدید قرار داده و خسارت جبران ناپذیری بر پیکره محیط زیست وارد نموده است (چاتی بخش، ۱۳۸۳) انسان عصر ماشین با فراموش کردن این واقعیت که او یکی از اعضای چرخه طبیعت است و سهم معینی از هر یک از مواد محدود این چرخه دارد، به مصرف بی رویه منابع گوناگون طبیعت پرداخته است. لایه ازن که محافظ کره زمین در برابر اشعه مضر خورشید است، در اثر گازهای خطرناک ساخته دست انسان در حال تخریب است. انسان سبکی از زندگی را برای خود برگزیده است که مستلزم مصرف بی اندازه انرژی است (پویمان، ۱۹۹۸). مشکلات و مسائل زیست محیطی، آسایش و آرامش بشر را به مخاطره انداخته است که این مشکل ناشی از رفتار نامطلوب محیطی است که بر اثر عدم احساس مسؤولیت از زمان کودکی پدید می آید.

سال هاست که محیط زیست و دست اندرکاران به دنبال آموزش مردم اند اما هنوز نتوانسته اند که اهمیت محیط زیست را میان مردم نهادینه کنند و حفاظت محیط زیست را بدان ها بسپارند، هر ساله وضعیت محیط زیست مخصوصاً شرایط و ذخیره حیات وحش بدتر شده و هرچند سال چندین گونه از پستانداران و پرندگان که قبلاً وضعیت حفاظتی مناسبی داشته را به عنوان گونه در خطر انقراض معرفی کرده و شروع به هزینه کردن برای حفاظت و نجات آنها از انقراض می کنیم که اغلب، تلاش ها و هزینه ها بی نتیجه می ماند، ادامه این روند انقراض تک تک گونه های حیات وحش کشور را در آینده به دنبال خواهد داشت. بی شک برای بقای بشر باید به حفاظت از محیط زیست اندیشید. از جمله عوامل مؤثر در حفظ محیط زیست حفاظت از حیوانات اهلی و وحشی موجود در طبیعت است که حفظ چرخه حیات آنان باعث حفظ انسان و بقای محیط زیست است بنابراین اگر ما خواهان این هستیم که بزرگسالان در نسلهای بعدی به زمین احترام بگذارند، مهم است که امروزه در برنامه درسی دوران کودکی آنان، آموزش محیط زیست و رابطه متقابل بین فعالیت های انسانی و محیط زیست را قرار دهیم (عابدینی، امیری توسلی، وفادار، ۱۳۹۳) یکی از راه های اساسی شناساندن اهمیت مسائل زیست محیطی و منابع طبیعی و راه های حفظ و احیای آن، انعکاس مسائل فوق در متون درسی است. در واقع برنامه درسی، وسیله ای جهت اجرای آموزش های زیست محیطی است تا از این طریق، دانش آموزان بتوانند مفاهیم و ادراکات زیست محیطی خود را توسعه دهند و از طریق این ادراک با زندگی روزمره خود، ارتباط برقرار کنند و نسبت به این که تمام جنبه های محیطی با هم در ارتباط اند، یک آگاهی و شناختی به دست آورند (فاین، ۱۳۸۴) از آن جا که آموزش و پرورش یکی از مناسب ترین راهها برای رسیدن به توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاست است، نهاد های آموزشی بایستی در برنامه های درسی خود، برای حفاظت از محیط زیست به این امر توجه کنند. مزیرا وارد کردن مفاهیم و مؤلفه های آموزش محیط زیست مرتبط در محتوای برنامه درسی مقاطع مختلف تحصیلی باعث می شود که دانش آموزان از همان ابتدا و در همان زمان تکوین شخصیت، حفاظت از محیط زیست را نه فقط به عنوان یک درس، بلکه به عنوان یک وظیفه و مسؤولیت انسانی تلقی کنند. دانش آموزان در مدارس آموزش می بینند تا دانش ها و ارزش ها را فراگیرند و آنها را در زندگی روزمره خود به کار برند (نیرو، حاجی حسین نژاد، ۱۳۹۱)

در برنامه درسی ملی به این موضوع اشاره شده است که تعلیمات اجتماعی موجب درک موقعیت و ابعاد آن در بعد زمان (گذشته، حال و آینده)، مکان (خانه، محله، شهر، کشور، زمین، کیهان)، عوامل طبیعی (محیط طبیعی، محیط طبیعی، محیط اجتماعی) (ساختارها و نهادهای اجتماعی، هنجارها، رفتارها و روابط انسانی، قراردادهای) و تعامل آن ها می باشد که به موجب آن یک دانش آموز به عنوان یک عضو مسئول جامعه ایران اسلامی تربیت خواهد شد؛ اما با ویژگی های ذکر شده در مفاهیم این کتاب، برخی از مؤلفه های اصلی محیط زیست در آن مغفول مانده است. محتوا، یکی از عناصر مهم هر برنامه درسی است که هدف های برنامه یعنی یادگیری مورد نظر، از طریق آن تحقق می یابد. از آنجا که محتوا در تحقق اهداف برنامه درسی نقش به سزایی دارد، توجه به انتخاب محتوا همیشه مورد توجه صاحب نظران حوزه برنامه ریزی درسی بوده است. مزایس (۱۳۷۵) معتقد است محتوا شامل دانش (حقایق، تبیین ها، اصول و تعاریف)، مهارت ها و فرایندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم گیری و ایجاد ارتباط) و ارزش ها (اعتقاد به خوبی و بدی، صحیح و غلط و نیز زیبا و زشت) است. هر محتوایی برای ارائه به دیگران، نیازمند ابزار و وسایلی است که اطلاعات و داده ها در آن نگهداری شده و منتقل

می شوند. این ابزارها و وسایل، رسانه های آموزشی نامیده میشوند (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۵). از آنجا که نظام آموزشی در کشورمان متمرکز است، یقیناً یکی از مؤلفه های مهم در آموزش محیط زیست، برنامه درسی رسمی و به تبع آن، کتاب و اسناد برنامه درسی است. این ها، جزو مهم ترین منابع و مراجع یادگیری می باشند و معلمان ناگزیرند فعالیت های آموزشی خویش را براساس آنها متمرکز ساخته، دانش آموزان نیز ملزم به خواندن و فهمیدن محتوای کتاب های درسی می باشند (فتوحی آذر، ۱۳۸۰). یکی از بهترین راه های شناساندن اهمیت محیط زیست و منابع طبیعی و همچنین راه های حفظ و احیای آن، انعکاس مسائل محیط زیستی در متون درسی مدارس است.

مسئله اینجاست که روند تخریب محیط زیست به شدت ادامه دارد و برای جلوگیری از آن، مشارکت تمامی افراد جامعه خصوصاً کودکان و نوجوانان لازم به نظر میرسد. برای مشارکت آنها نیاز به بالا بردن آگاهی آنها داریم و برای اینکه بتوانیم آموزش مناسبی را طراحی نماییم، بایستی نسبت به سطح آگاهی و نیازهای آموزشی آنها اطلاعات کافی داشته باشیم. باید توان خویش را، اگرچه دیر هنگام، اما مصروف کودکان کنیم و هرچه بیشتر امکان تجربه طبیعت در همه جا را برای آنها فراهم آوریم. این کار نیازمند درک اهمیت فوق العاده این موضوع از جانب برنامه ریزان آموزش همگانی، ترتیبات قانونی و سازمانی برای گنجاندن آن در برنامه های آموزش و تأمین منابع اطلاعاتی است. در کشور ما که بخش بسیار مهمی از وسعت آن را مراتع و منابع طبیعی تشکیل می دهد، نیاز به آموزش های محیط زیستی و انعکاس بهتر این مسائل در کتاب های درسی دوره های مختلف تحصیلی، بیشتر احساس میشود. چنانکه یونسکو (۱۳۸۵) در تعریف کتاب درسی می نویسد: کتاب درسی، وسیله یادگیری است که برای دستیابی به مجموعه خاصی از نتایج آموزشی طراحی شده است و از متن، تصویر یا متن و تصویر تشکیل شده است. از آنجایی که نقطه آغازین توجه و رشد احساس مسئولیت محیط زیستی، سنین کودکی و دوران ابتدایی است و چون آموزش و پرورش هر کشور مهمترین منبع اثرگذار است در این سنین کتاب های درسی بیشترین تأثیر را برای فراگیری و ایجاد رفتار محیطی در کودکان خواهند داشت؛ زیرا کودک از طریق معیارهای ذهنی، آموزش رسمی و محتوای کتب درسی به صورت منظم نسبت به محیط اجتماعی، محیط زیست و معضلات محیط زیستی آگاهی و شناخت پیدا کرده و با آن ارتباط برقرار میکند.

به منظور ارتقای آموزش محیط زیست در کودکان، کتب آموزشی باید در توصیف مشکلات و شرایط محیط زیستی در انعکاس تنوع چشم اندازها و دیدگاه ها نسبت به آن منصف و دقیق باشند. همچنین، باید نوعی آگاهی نسبت به محیط طبیعی و ساخت آن، درک مفاهیم محیط زیست، شرایط و مسائل و آگاهی نسبت به احساس ها، ارزش ها، نگرش ها و باورها، ادراک ها و احساس ها در اغلب مسائل محیط زیستی، به صورت مقتضی برای پایه های مختلف رشدی پرورش دهند و باید مهارت های زندگی که فراگیران را قادر به حل مسائل محیط زیستی سازد، بیاموزند و مسئولیت پذیری اجتماعی را ارتقاء دهند و فراگیران را برای استفاده از معلومات، مهارت های شخصی و ارزیابی مسائل محیط زیستی به صورت پایه ای برای حل مشکلات محیط زیستی، تشویق کنند؛ اما آموزش های محیط زیستی در بیشتر برنامه های درسی سنتی به صورت یک موضوع اضافی و یا انتخابی در پایه های مختلف تحصیلی در نظر گرفته شده است. در حالیکه در دوره ابتدایی، آموزش محیط زیستی میتواند به شکل غنی کننده علمی برنامه درسی، سفرهای میدانی تاریخ طبیعی، پروژه های خدماتی جامعه و مشارکت در آموزش های علمی صحرایی، قرار بگیرد. (جهانزاد، ۱۳۸۶) در واقع، فرض بنیادین در این زمینه آن است که تا زمانی که معضلات و مشکلات محیط زیست در قالب برنامه های آموزشی و درسی در مقاطع مختلف تحصیلی، مورد توجه جدی و اصولی قرار نگیرد و از این طریق دانش آموزان به عنوان آینده سازان هر جامعه انسانی، به شناخت و بصیرت های لازم دست نیابند، ادامه حیات بشری و آینده زندگی انسان ها، مبهم و مختل خواهد بود. از این رو آموزش محیط زیست باید درصدد ارتقای حس قدرشناسی، فهم و ادراک و علاقه و گرایش مثبت دانش آموزان نسبت به محیط بوده و به دنبال رشد و پرورش قدرت فهم، تجارب عملی و ارزشگذاری دانش آموزان نسبت به نظام های مادی و زیستی موجود در زمین، وابستگی متقابل آنها، ابعاد علمی و انسانی مسائل محیط زیستی و ارزشیابی نتایج مثبت و منفی ناشی از تعامل نظامات انسانی و طبیعی باشد (report of the working group on environmental education, 2007).

مبانی نظری تحقیق

آموزش؛ تعارف و مفاهیم

بدون شک پدیده آموزش و یادگیری مهمترین پدیده روانی در انسان و موجودات تکامل یافته می باشد. به این دلیل که پایه و اساس بسیاری از مسائلی است که موجب می شود انسان از نظر روانی از سایر موجودات و دیگر هم نوعان خود متمایز گردد، اگر به زندگی جانوران و آدمیان در گذشته های دور نگاهی زودگذر بیفکنیم، مشاهده می کنیم که جانوران هزاران سال پیش با عصر ما هیچ فرقی نکرده اند شیوه زندگی آنان به همان وضعی است که ۵۰ هزار سال قبل بوده است اما آدمیان که در دوره های پیش از تاریخ برای شکار و دفاع از خود از سنگ

و چوب استفاده می کردند و همانند دیگر جانوران در بالای درختان یا درون غارها به سر می بردند به مرور و در دوره های مختلف تاریخی دگرگونی های فراوانی در همه جنبه های زندگی آنان پدید آمده است تا جایی که امروز به پیشرفت های شگفت انگیزی نائل شده اند که در قرن های گذشته به تصور کمتر کسی خطور می کرد. انسان عصر حاضر نه تنها از دورترین و دشوارترین نقطه های روی زمین آگاه است بلکه از ژرفای اقیانوس ها از روی کره زمین و تا حدودی از عظمت و اوج کهکشان ها نیز آگاهی یافته است. انسان قرن بیستم در مقایسه با قرن های گذشته بیش از هر زمان حاکم بر مقدرات و محیط زندگی خویش است. همه این پیشرفت ها مدیون آموزش و یادگیری است (پارسا، ۱۳۹۰) آموزش به فرایند انتقال معلومات، نگرش ها و مهارت ها از فرد یا گروهی به فرد یا گروه دیگر برای ایجاد تغییرات در ساختارهای شناختی، نگرشی و مهارتی آن ها گفته می شود (صدری، ۱۳۸۳).

آموزش محیط زیست

آموزش محیط زیست و تاثیرات آن بر زندگی بشر و خصوصاً نحوه حفاظت از محیط زیست در زندگی روزمره از خانواده تا مقطع ابتدایی و سپس دبیرستان و دانشگاه به منظور فرهنگ سازی و ایجاد پایه های فرهنگی نسل جوان به عنوان مدیران و راهبران آتی کشور، بایستی صورت پذیرد. این آموزش در مقاطع ابتدایی با عمق کمتر و بیشتر به صورت مباحث ساده نظیر ضرورت جداسازی زباله ها، آلودگی های محیط زندگی و منزل و نحوه جلوگیری از آن و سایر مفاهیم عمومی آلودگی های محیط زیستی می توانند مطرح شوند و در دوره دبیرستان به صورت عمیق تر و با توجه به محل زندگی دانش آموز و عوامل آلوده ساز موجود در آن محدوده جغرافیایی طراحی و اجرا شوند. آموزش محیط زیست یک فرایند سیستماتیک است که در آن فراگیران قادر می شوند از طریق تجربه مستقیم، مسائل زیست محیطی را نقد کنند، تشویق می شوند تا به فعالیت های علمی به سود محیط زیست ملحق شوند. انسان در طول حیات خود همواره با آموزش سروکار داشته است اما ریشه های آموزش محیط زیست متفاوت از آنهاست و به مطالعه طبیعت، استفاده عاقلانه از منابع طبیعی و هوای آزاد در تدریس تمرکز می کند (لاهیجانیان، ۱۳۹۰). از نظر ویلیام استپس آموزش زیست محیطی فرایندی است که ایجاد یک جمعیت جهانی را هدف قرار داده است، جمعیتی که نسبت به محیط زیست و مشکلات مربوط به آن آگاه و متوجه باشند، جمعیتی که دانش، نگرش، انگیزه، تعهد و مهارت لازم را برای فعالیت فردی و گروهی در جهت حل مشکلات جاری و جلوگیری از معضلات بعدی را داشته باشد. تغییر رابطه انسان با طبیعت، تغییر رابطه انسان با انسان، و انسان با خود است. رشد و شکوفایی شخصیت، پرورش خلاقیت و سازندگی افراد، انتقال مهارت ها و تخصص های لازم برای احراز مشاغل، افزایش میزان آگاهی عمومی، انتقال ها ارزش و هنجارهای نوین علمی و جهانی از جمله اثرات مستقیم آموزش و پرورش بر توسعه تلقی می شوند. آموزش در ارتقاء زندگی انسان از اهمیت و نقش والایی برخوردار است، زیرا موجب تعالی انسان از طریق شکوفایی استعدادهای او می گردد. با توجه به سرعت تغییر و تحول در محیط زیست و سایر بخش های جامعه توجه به آموزش زیست محیطی بایستی به طور جدی بررسی شود. درک اهمیت و ضرورت آموزش همگانی محیط زیست هنگامی آشکار می شود که به این حقیقت توجه داشته باشیم که آموزش محیط زیست موجب افزایش دانش و آگاهی عمومی در مورد نتایج زیست محیطی فعالیت های انسان، کسب مهارت های لازم برای حفظ محیط زیست در طول زندگی و ایجاد احساس مسئولیت در عموم مردم برای دستیابی به محیط زیستی سالم و تعهد به حفظ محیط زیست برای نسل های آینده، می گردد و تحقق این مهم و توسعه پایدار مستلزم آموزش زیست محیطی است. به طور کلی آموزش موجب افزایش بینش و بصیرت عمیق تر و ایجاد دانش، آگاهی و مهارت بیشتری در افراد می گردد. (زمانی مقدم، سعیدی، ۱۳۹۲)

پیشینه تحقیق

آموزش رفتارهای محیطی به کودکان و نوجوانان همواره از موضوعات مورد توجه در تمام جوامع بوده است. هر چند که امکان دارد در مورد آموزش های مورد نظر و گستره آنها و چگونگی ارائه و انتقال آنها به نسل های بعدی، دیدگاه های متفاوتی وجود داشته باشد. پالمر^۳ و همکارانش (۱۳۸۲) در پژوهشی با عنوان (آگاهی های موضوعی و اجتماعی در آموزش محیط زیست) نشان دادند که برنامه های مربوط به آموزش زیست محیطی در بخش خدمات آموزش رسمی، نقش اساسی را ایفا می نماید. واینر (۲۰۰۱) به بررسی (رابطه زیست محیطی و میزان احساس مسؤلیت) پرداخت و پس از پژوهش های گسترده به این نتیجه رسید که معضلات زیست محیطی، ناشی از رفتار نامطلوب محیطی است که بر اثر ضعف احساس مسؤلیت در دوران کودکی پدید می آید. از سوی دیگر، کاواس و همکاران (۲۰۰۹) در پژوهش خود نشان دادند که دانش آموزان به یادگیری در مورد محیط زیست و به یافتن راه حل هایی برای مسائل زیست محیطی علاقمند هستند. آنها خود را در مقابل مسائل محیط زیست تأثیرگذار می دانند و نقش خود را در کمک به محیط زیست مهم تلقی می کنند. این پژوهشگران

نتیجه می گیرند که این امر فرصت مناسبی برای افزایش آگاهی ها و گنجاندن روش های حفظ محیط زیست در کتاب های درسی فراهم می آورد. کرمی پور (۱۳۷۸) در پژوهشی با عنوان (ارائه چارچوب نظری در خصوص چگونگی آموزش محیط زیست) به ارائه مدلی جامع مدلی جامع در زمینه آموزش محیط زیست پرداخته است. در نتیجه این پژوهش، ۳ عامل در آموزش محیط زیست مؤثر شناخته شد که به ترتیب اولویت عبارتند از: روش حسی ادراکی، روش آموزش رسمی و غیررسمی، استفاده از وسایل کمک آموزشی، ایجاد انگیزه با جملات مثبت، آموزش صحرایی و روش آزمایشگاهی. وی به منظور ارائه راهکارهایی برای مشارکت مردمی در فرایند ارزیابی اثرات زیست محیطی، اظهار داشته است که نظر سنجی از مردم و استفاده از نظرها و پیشنهادهای آنها در تصمیم گیری، مهمترین هدف مشارکت مردمی است. اسماعیلی (۱۳۸۲) در تحقیقی به منظور (بررسی میزان توجه به آموزش محیط زیست در برنامه درسی دوره ابتدایی) به این نتیجه رسید که تنها ۲۹ درصد از محتوای کتاب های درسی به مفاهیم آموزش محیط زیست پرداخته اند. صولتی اصل (۱۳۸۳) با تحلیل و بررسی میزان انعکاس مفاهیم محیط زیست در کتاب های علوم دوره راهنمایی به این نتیجه دست یافت که میزان انعکاس این مفاهیم در کتاب های یاد شده ناچیز است. جمع بندی پژوهش ها نشان می دهد که همه به نقش مدارس و به ویژه برنامه های درسی در آموزش رفتار های زیست محیطی تأکید داشته اند. بررسی کتاب های درسی در ایران، به فقدان برنامه منسجم و عدم توجه متوازن به مفاهیم زیست محیطی اشاره دارد.

بیان مسئله

آموزش و پرورش از جمله سازمان هایی است که در همه جوامع از حساسیتی خاص برخوردار است. این حساسیت بیشتر به آن دلیل است که عملیات داخلی آن در معرض دید همگان و مورد قضاوت عام قرار می گیرد. بنابراین آموزش و پرورش باید اثر بخش باشد زیرا سیر تغییر و تحولات و پیشرفت های اجتماعی نیاز به آموزش و پرورش مؤثر را ضروری می سازد. دوران کودکی اهمیت زیادی در ایجاد نگرش های محیط زیستی دارند و آموزش محیط زیست در این دوران، راهی برای پرورش نگرش های محیط زیستی در انسان است با توجه به اینکه آگاهی های محیط زیستی برای حفظ محیط زیست و تغییر نگرش در رفتار دانش آموز در آینده ضروری هستند و این آگاهی ها چنانچه در برنامه درسی گنجانده نشود، عواقب جبران ناپذیری خواهد داشت این سؤال مطرح میشود که در محتوای کنونی ششم ابتدایی جایگاه مولفه های اصلی آموزش محیط زیست چیست؟

روش تحقیق

در انجام پژوهش حاضر، از روش توصیفی و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا، با تأکید بر فراوانی، نمودار و درصد استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش، کتاب های فارسی (خوانداری)، مطالعات اجتماعی و علوم تجربی پایه ششم ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۵-۱۳۹۶ را شامل می شود با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه آماری از نمونه گیری صرف نظر و کل جامعه آماری را به عنوان نمونه در نظر گرفته شد. ابزار گردآوری داده ها، چک لیست تحلیل محتوای کتاب های درسی پایه ششم ابتدایی است که بر مبنای مولفه های اصلی آموزش محیط زیست تهیه شده است.

یافته ها

یافته های حاصل از تحلیل و بررسی واحدهای اصلی این پژوهش، کل صفحات (متن، پرسش ها، تمرین ها و تصاویر) کتب درسی (فارسی خوانداری، مطالعات اجتماعی و علوم تجربی) دوره ششم ابتدایی به منظور بررسی میزان توجه به مولفه های آموزش محیط زیست به شرح زیر ارائه شده است.

جدول ۱- فراوانی مولفه های محیط زیست در کتاب های درسی

فراوانی	مولفه های آموزش محیط زیست
۳۴	نحوه بهره برداری از منابع فناپذیر و فنا ناپذیر
۲۶	نقش انسان در حفاظت از محیط زیست
۱۸	جنگل و درختان
۱۱	حیوانات و جانوران
۱۰	دریا ها و رودخانه ها
۸	خاک

۷	آب
۵	آلودگی های صوتی
۴	هوا
۴	آلودگی ها
۳	نقش تکنولوژی در محیط زیست
۲	جمعیت
۲	فرسایش لایه ازن
۱۳۴	جمع

در جدول شماره ۱ علاوه بر ذکر مفاهیم مرتبط با مسائل زیست محیطی در کتاب های فارسی خوانداری، مطالعات اجتماعی و علوم تجربی، میزان فراوانی های مربوط به هر مفهوم نیز به ترتیب آورده شده است تا بدین ترتیب میزان توجه به هر یک از مفاهیم آشکار شود. جدول شماره ۱ اولویت بندی مولفه ها را نشان می دهد. بدین ترتیب که بیشترین توجه کتاب های درسی ذکر شده مربوط به مولفه نحوه بهره برداری از منابع فناپذیر و فنا ناپذیر است. همان گونه که مشاهده می شود به مباحث جدید مثل فرسایش لایه ازن توجه کافی نشده است.

جدول ۲- توزیع فراوانی مولفه های محیط زیست در کتاب های فارسی خوانداری، مطالعات اجتماعی و علوم تجربی پایه ششم ابتدایی

مجموع	فرسایش لایه ازن	جمعیت	نقش تکنولوژی در محیط زیست	آلودگی های صوتی	هوا	آب	خاک	دریا ها و رودخانه ها	حیوانات و جانوران	جنگل و درختان	نقش انسان در حفاظت از محیط زیست	نحوه بهره برداری از منابع فناپذیر و فنا ناپذیر	مولفه ها کتاب درسی
۱۳	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۳	۱	۲	۱	۴	۰	فارسی خوانداری
۸۳	۲	۲	۲	۲	۳	۳	۴	۸	۴	۳	۱۵	۲۹	مطالعات اجتماعی
۳۸	۰	۰	۱	۲	۰	۲	۱	۱	۵	۱۴	۷	۵	علوم تجربی

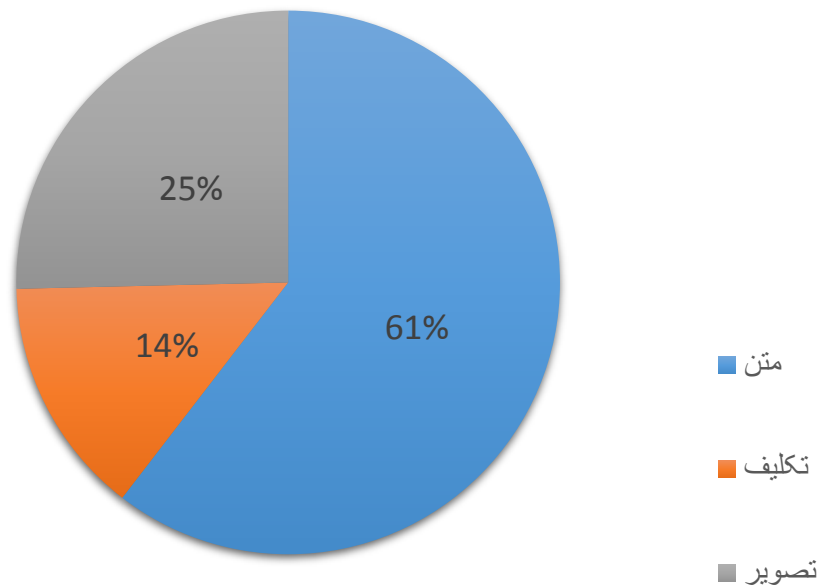
همانگونه که در جدول شماره ۲ مشاهده می شود، بیشترین توجه به مفاهیم زیست محیطی در دوره ابتدایی، مربوط به کتاب مطالعات اجتماعی و کمترین توجه مربوط به کتاب فارسی خوانداری است. به نظر می رسد که توجه بیشتر به مفاهیم زیست محیطی در کتاب مطالعات اجتماعی با توجه به ماهیت این کتاب و ضرورت فرهنگ سازی برای حفاظت از محیط زیست باشد در این کتاب باید به این مسأله توجه بیشتری شود.

جدول ۳- توزیع فراوانی مرتبط با اخلاق زیست محیطی بر حسب پایه تحصیلی و ابعاد تحلیل (متن، تکلیف، پرسش، تصویر)

مجموع	تصویر	تکلیف	متن	ابعاد تحلیل کتاب درسی
۱۳	۳	۲	۸	فارسی خوانداری
۸۳	۲۳	۱۱	۴۹	مطالعات اجتماعی
۳۸	۸	۶	۲۴	علوم تجربی
۱۳۴	۳۴	۱۹	۸۱	جمع

با توجه به جدول شماره ۳، بیشترین شکل ارائه به صورت متن و کمترین شکل ارائه به صورت تکلیف است. با توجه به نمودار شماره ۱، بیشترین شکل ارائه مفاهیم به صورت متن (۶۱ درصد) است و کمترین شکل ارائه به صورت تکلیف (۱۴ درصد) است. ارائه محتوا به شکل

های گوناگون رایج است که گونه معمول آن نوشتاری است. آشکار است که اگر چه در بسیاری از کشورها این شیوه رایج است و در کشور ما نیز فرم غالب همین است، این شکل ارائه در دنیای امروز دیگر جایی نخواهد داشت.

نمودار ۱- فراوانی مفاهیم زیست محیطی در کتاب های فارسی خوانداری، مطالعات اجتماعی و علوم تجربی

فضای برنامه درسی، فضای یادگیری است و تصاویر و جداول باید در مفهوم، تسهیل کننده حصول اهداف آموزشی به شمار آیند. شیوه های ارائه محتوا عبارتند از: (۱) مکتوب (۲) عکس و تصاویر (۳) فعالیت های یادگیری (۴) فعالیت های خارج از مدرسه. در دوره ابتدایی یادگیری به شیوه عینی و بصری بهتر انجام می گیرد، یعنی عکس و تصویر تأثیر بیشتری در یادگیری دارد. همچنین بر اساس نظریه رشد شناختی پیاژه، مراحل رشد از عینی به انتزاعی در حرکت است. هر چه کودکان بیشتر با موقعیت عینی و ملموس درگیر شوند، یادگیری بهتر صورت می گیرد. همچنین تکلیف و پرسش باعث تقویت و انجام یادگیری می شود. وقتی ارائه مطالب بیشتر به صورت متنی و نوشتاری باشد و کودکان در آن فعال نباشند، یادگیری به طور کامل صورت نخواهد گرفت. تکلیف منبعی برای توسعه دانش فراگیر است. پس اهداف آموزشی باید با رشد ذهنی دانش آموزان تطابق کامل داشته باشد و آن ها را به فعالیت وا دارد.

نتیجه گیری

در پژوهش حاضر، کتاب های درسی (فارسی خوانداری، مطالعات اجتماعی و علوم تجربی) پایه ششم ابتدایی از لحاظ پرداختن به مفاهیم و مولفه ها زیست محیطی مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار گرفته است. بر اساس داده های حاصل از فرم تحلیل محتوا، می توان نتیجه گرفت که در میان کتاب های درسی، بیشترین توجه به مفاهیم زیست محیطی، در کتاب مطالعات اجتماعی و کمترین توجه در کتاب فارسی خوانداری است (جدول شماره ۲). این یافته با یافته پژوهش یعقوبی (۱۳۸۲) مبنی بر توجه بیشتر کتاب علوم تجربی در میان کتاب های این دوره به مفاهیم زیست محیطی در تضاد است. علاوه بر آن، مقایسه میزان توجه به هر مؤلفه در کتاب های درسی ذکر شده نشان می دهد که در این زمینه، مؤلفه نحوه بهره برداری از منابع فناپذیر و فنا ناپذیر دارای بیشترین فراوانی است و به مؤلفه فرسایش لایه ازن کمترین توجه شده است. به دیدگاه اسلام و آموزه های مذهبی در مورد محیط زیست و آلوده کننده خاک توجه نشده است. در حالی که در متون اسلامی آیات و روایات بسیاری در این زمینه وجود دارد. در قرآن، انسان در مقام خلیفه الهی قرار داده شده است و باید بار امانت الهی را به دوش بکشد. واژه خلافت که برای انسان مقدر شده است ایجاب می کند تا خلیفه، اعمال این صورت شرط امانت الهی را به عمل نیاورده است (امین زاده، ۱۳۸۱) همچنین در کتاب های مذکور، به موضوعات جدید زیست محیطی مانند تأثیر آلودگی محیط زیست روی کره زمین پرداخته نشده است. این نتیجه با یافته ای صولتی اصل (۱۳۸۳) مبنی بر گنجاندن مطالبی از جمله تخریب لایه ازن، بهینه سازی مصرف انرژی و محدودیت منابع طبیعی همسو است. همچنین در مقایسه میزان ارائه مفاهیم به صورت (متن، تکلیف، پرسش و تصویر) کمترین شکل ارائه مفاهیم به صورت تکلیف است (نمودار شماره ۱)

با توجه به این که بسیاری از مسائل مربوط به آداب معاشرت و احترام به بزرگترها و تشخیص ملاک های خوب از بد در دوره کودکی به آسانی آموخته می شوند و تربیت در کودکی اساس تربیت در بزرگسالی است، گنجاندن مباحث حفاظت از محیط زیست در برنامه های درسی مدارس ابتدایی، می تواند عکس العمل های مناسب و معقولانه ای ایجاد کند. بنابراین آموزش حفاظت از محیط زیست باید به عنوان بخشی از برنامه درسی درآید تا از طریق آن بتوان ارزش ها و روابط سازنده با محیط را ایجاد کرد و سبب ساز تقویت این ارزش ها در دانش آموز شد. در واقع هدف از گنجاندن مفاهیم مرتبط با محیط زیست در برنامه های درسی این است که دانش آموزان به محیط احترام بگذارند. از سویی، آموزش محیط زیست باید با رشد ذهنی دانش آموزان تطابق کامل داشته، آنها را به تدریج با رابطه دو جانبه انسان و محیط زیست وی و راه های مراقبت و حفاظت از این محیط آشنا سازد.

منابع و مراجع

- [۱] امین زاده، بهناز. (۱۳۸۱). "جهان بینی دینی و محیط زیست و درآمدی بر نگرش اسلام به طبیعت"، مجله محیط شناسی، شماره ۳۵
- [۲] پارسا، محمد. (۱۳۹۰). "روان شناسی یادگیری بر بنیاد نظریه ها"، سخن، تهران.
- [۳] پالم، جو ای. (۱۳۸۲). "آموزش محیط زیست در قرن بیست و یکم"، ترجمه علی محمد خورشید دوست، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- [۴] پویمان، لویی. (۱۳۸۴). "اخلاق زیست محیطی"، ترجمه منصوره شجاعی، نشر توسعه، تهران.
- [۵] جهانزاد، فرهاد. (۱۳۸۶). "نقش یادگیری در مفهوم و توسعه آموزش و پرورش محیط زیست"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور.
- [۶] چاتی بخش، نازنین. (۱۳۸۳). "تکنولوژی پاک"، ماهنامه علمی محیط زیست، شماره ۹.
- [۷] دهشیری، محمدرضا؛ محمود عباسی و ابوالفضل اصغری، (۱۳۹۱). "بهره گیری از رهیافت های حقوق بین الملل در جهانی سازی اخلاق زیستی"، سومین همایش ملی بزرگداشت سهروردی با موضوع اخلاق کاربردی، زنجان، دانشگاه زنجان.
- [۸] زمانی مقدم، افسانه، سعیدی، مهدیه. (۱۳۹۲). "بررسی تأثیر آموزش محیط زیست بر ارتقای دانش، نگرش و مهارت معلمان مقطع ابتدایی منطقه ۱۲ آموزش و پرورش تهران"، مجله آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، دوره ۲.
- [۹] صدری، سید صدرالدین. (۱۳۸۳). "نظام آموزش کارکنان دولت"، معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، تهران.
- [۱۰] اصولتی اصل، پروین. (۱۳۸۳). "تحلیل و بررسی میزان انعکاس مفاهیم محیط زیست در کتاب های علوم تجربی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران مدارس دخترانه شهر تهران"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی تهران.
- [۱۱] عابدینی، مطهره؛ بیتا امیری توسلی و مجید وفادار، (۱۳۹۳)، "نقش مشارکت سازمانهای مردم نهاد محیط زیستی در آموزش معلمان و دانش آموزان جهت حفاظت از محیط زیست استان هرمزگان"، چهارمین همایش ملی سلامت، محیط زیست و توسعه پایدار، بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس.
- [۱۲] فتحی آذر. اسکندر. (۱۳۸۰). "روش های نقد و بررسی کتاب های درسی علوم"، فصلنامه پژوهش در مسایل تعلیم و تربیت، شماره ۱۵.
- [۱۳] لاهیجانیان، اکرم الملوک. (۱۳۹۰). "آموزش محیط زیست"، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- [۱۴] نیرو، محمد؛ حاجی حسین نژاد، غلام رضا. (۱۳۹۱). "تأثیر آموزش محیط زیست بر اساس نظریه هوش های چندگانه گاردنر در ایجاد نگرش و اصلاح فهم دانش آموزان"، مجله آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، شماره ۲.
- [۱۵] یعقوبی، جعفر. (۱۳۸۲). "بررسی میزان انعکاس موضوعات مربوط به محیط زیست در کتاب های درسی مقاطع تحصیلی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه"، همایش ملی تخصصی آموزش محیط زیست، تهران.
- [16] Fine j.(2005). Education for environment:critical curriculum theorizing and environmental education geelong Victoria: deakin university press.
- [17] Report of the Working Group on Environmental Education. (2007). Shaping our schools shaping our Future, Environmental Education in Ontario schools. *Environmental Education Research*, (2).